

За основу взята стаття у «Фідбек» – Журналі Асоціації сімейної терапії Ірландії

червень 2020.

Дата цього проекту статті: 12 травня 2021 р.

Кількість слів: 4500

Інформація про автора:

Вільям Бернет, доктор медицини

Професор на пенсії

Університет Вандербільта

Нешвіль, Теннессі, США

Адреса для кореспонденції:

William Bernet, M.D.

1313 Twenty-first Avenue South

209 Oxford House

Nashville, TN 37232 USA

Мобільний телефон: 001-615-330-0124

Email: william.bernet@vumc.org

Анотація

П'ятифакторна модель є методом діагностики відчуження одного з батьків шляхом усвідомлення і визначення складових цього психічного стану. П'ятифакторна модель включає такі критерії: Фактор 1: дитина чинить опір контактам або взагалі відмовляється контактувати; Фактор 2: попередньо існували позитивні відносини між дитиною і відчуженим тепер батьком/матір'ю; Фактор 3: відсутність насилля, невиконання батьківських обов'язків або суттєво неякісного виконання батьківських обов'язків з боку відчуженого тепер батька/матері; Фактор 4: використання чисельних моделей поведінки, що сприяють відчуженню, з боку того з батьків, якому дитина надає перевагу; Фактор 5: дитина демонструє багато з восьми поведінських моделей відчуження. У статті наведено історичне підґрунтя п'ятифакторної моделі та підсумовано основи дослідження Фактору 4 і Фактору 5.

П'ятифакторна модель діагностики відчуження одного з батьків¹

Вільям Бернет, доктор медицини

Хоча явище, відоме нам як відчуження одного з батьків (ВБ), вже протягом багатьох років описується в психологічній та правовій літературі, початково термін, запропонований Річардом Гарднером у 1985 р., звучав як «синдром відчуження одного з батьків» (СВБ) (Gardner, 1985). З часом більшість авторів відмовилися від використання слова «синдром» і почали називати цей психічний стан «відчуженням одного з батьків». У цій статті терміни ВБ і СВБ використовуються як синоніми.

Визначення

Добрим базовим визначенням ВБ є таке: психічний стан, при якому дитина – найчастіше дитина, батьки якої роз'їжджаються або розлучаються в умовах значного конфлікту, – має міцний союз з одним з батьків (якому надається перевага) і відхиляє стосунки з іншим з батьків (відчуженим батьком/матір'ю) без вагомих підстав (Bernet, 2020, с. 5). Хоча існують розбіжності щодо деяких аспектів теорії відчуження одного з батьків, це базове визначення ВБ вбачається прийнятним майже для всіх, тобто як для прибічників поняття ВБ, так і для їхніх опонентів.

Важливо розрізняти ВБ і моделі поведінки, що сприяють відчуженню (МПВ). ВБ означає симптоми та моделі поведінки, що демонструє відчужена дитина. Цей термін також вживається на позначення стосунків між відчуженою дитиною і відчуженим батьком/матір'ю. З іншого боку, МПВ означає дії того з батьків, хто відчужує, що в результаті призводить до відмови дитини від стосунків з відчуженим батьком/матір'ю. Таким чином, той з батьків, хто відчужує – це батько/матір, які нав'язують дитині страх перед або відмову від іншого з батьків. З іншого боку, відчужений батько/матір – це той з

¹ Цей матеріал ґрунтується на роботі Вільям Бернет (2020). П'ятифакторна модель виявлення відчуження одного з батьків. *Фідбек* № 6 (літній випуск): с. 3-15.

батьків, якого відчужена дитина відсторонює та/або з яким відмовляється зустрічатися або спілкуватися. Того з батьків, хто відчужує, іноді називають тим з батьків, якому дитина надає перевагу або благоволить. Відчуженого батька/матір іноді називають відстороненим батьком/матір'ю або об'єктом відчуження. Проте відчужений батько/матір це не зовсім те саме, що об'єкт відчуження; можна бути об'єктом відчуження, але не бути відчуженим. Наприклад, один з батьків – А – може демонструвати багато різних моделей поведінки, що сприяють відчуженню, отже інший з батьків – Б – буде вважатися об'єктом відчуження. Тим не менш, існує можливість, що Б все ж таки буде мати добрі стосунки з дитиною, а отже, Б є об'єктом відчуження, але не відчуженим батьком/матір'ю.

Ще одна різниця між ВБ і МПВ полягає в їхній частотності, тобто кількості випадків серед населення у певну одиницю часу. МПВ є дуже розповсюдженими; за існуючими даними, переважна більшість розлучених батьків тією чи іншою мірою вдаються до таких МПВ, як погані висловлювання про іншого з батьків і втручання у спілкування іншого з батьків з дитиною (Clawar & Rilin, 2013). З іншого боку, ВБ є відносно рідким; за підрахунками, менш ніж 1 відсоток дітей у Сполучених Штатах стикаються з ВБ. Багато дітей є об'єктами МПВ, але лише невелика кількість з них вдається до ВБ.

Деяких читачів може непокоїти використання терміну «діагностика» в заголовку статті. Опоненти ВБ часто стверджують, що психічний стан можна «діагностувати», лише якщо його включено до переліку Керівництва з діагностування та ведення статистики психічних захворювань, 5-те видання (DSM-5), Американської психіатричної асоціації або до Міжнародної класифікації захворювань, 11-те видання із змінами (ICD-11), Всесвітньої Організації Здоров'я. Опоненти ВБ, здається, вважають, що десь є правило або постанова, де це зафіксовано, але насправді такого правила немає. Існує багато прикладів соматичних та психіатричних захворювань, які регулярно діагностувалися, перш ніж ці стани було офіційно внесено до діагностичної номенклатури. Наприклад,

хворобу Турета було описано та виявлено у 1885 році, задовго до того, як її було офіційно внесено до переліку захворювань Американської психіатричної асоціації DSM-5 у 1980 році. Вірус імунодефіциту людини (ВІЛ) та синдром набутого імунодефіциту (СНІД) були описані, виявлені та діагновані на початку 80-х років ХХ ст., майже за десятиліття до того, як вони були внесені до Міжнародної класифікації захворювань ВОЗ ICD-11 у 1991 році.

Хоча власне словосполучення «синдром відчуження одного з батьків» відсутнє у переліках захворювань DSM-5 та ICD-11, у цих керівництвах з діагностики міститься поняття ВБ. У DSM-5 містяться три діагнози, що можуть бути використані, коли в сім'ї виявлено ВБ. Наприклад, новий діагноз у DSM-5, «дитина, уражена розладом стосунків між батьками», може бути використаний у випадках ВБ, як це було пояснено в статті Бернета, Вомболдта та Нероу (Bernet, Wamboldt, and Narrow, 2016). Інші діагнози у DSM-5, а саме «проблема у стосунках між дитиною та одним з батьків» та «психологічне насилля над дитиною», можуть бути використані у випадках ВБ. Те саме стосується і переліку ICD-11: діагноз «проблема у стосунках між опікуном і дитиною» може бути використаний у випадках ВБ.

П'ятифакторна модель

П'ятифакторна модель (5ФМ) є методом діагностування ВБ шляхом усвідомлення і визначення складових цього психічного стану. П'ятифакторна модель включає такі критерії:

- *Фактор 1:* дитина чинить опір контактам або взагалі відмовляється контактувати, тобто уникає стосунків з одним з батьків;
- *Фактор 2:* попередньо існували позитивні відносини між дитиною і відчуженим тепер батьком/матір'ю;

- *Фактор 3*: відсутність насилля, невиконання батьківських обов'язків або суттєво неякісного виконання батьківських обов'язків з боку відстороненого тепер батька/матері;
- *Фактор 4*: використання чисельних моделей поведінки, що сприяють відчуженню, з боку того з батьків, якому дитина надає перевагу;
- *Фактор 5*: дитина демонструє багато з восьми поведінських моделей відчуження.

Поточна версія 5ФМ ґрунтується на попередніх знахідках Бейкер, Боун та Ладмер (Baker, Bone, and Ludmer, 2014), викладених в їхній роботі «Керівництво по виживанню у боротьбі за опікунство в умовах жорсткого конфлікту». В своїй роботі (Baker, 2020) Бейкер аналізує надійність чотирьох чинників, вивчаючи точки зору 68 фахівців у галузі психологічного здоров'я, яким на розгляд пропонувалися 16 варіантів ситуацій. В усіх ситуаціях, де були наявні Фактори 2, 3, 4 і 5, фахівці вказували, що відчуження було найбільш вірогідною причиною відсторонення одного з батьків. Коли наявним був лише один з факторів або жоден, фахівці погоджувалися, що причиною було не відчуження. Коли Лорандос та Бернет видали нову книгу «Відчуження одного з батьків – наука та право» (Lorandos and Bernet, 2020), вони дещо змінили модель Бейкер та її колег, додавши Фактор 1. Фактор 1 – коли дитина уникає стосунків з одним з батьків – просто є частиною визначення ВБ. Хоча термін 5ФМ для діагностики ВБ є новим, усі окремі складові П'ятифакторної моделі мають багаторічну історію.

Фактор 1: дитина чинить опір контактам або взагалі відмовляється контактувати, тобто уникає стосунків з одним з батьків

Перший чинник вбудовано у визначення ВБ – коли дитина відмовляється або чинить опір стосункам з відчуженим батьком/матір'ю. Звичайно, основною умовою є те, що дитина демонструє відмову від контактів. Є декілька причин для відмови від контактів, і необхідно зібрати додаткову інформацію для того, щоб визначити, чи ця ситуація є випадком ВБ або спричинена іншою проблемою з дитиною або сім'єю. Інші

випадки відмови від контактів включають такі діагнози: нормальна, зрозуміла перевага, яку дитина може надавати одному з батьків над іншим; уникнення конфлікту прив'язаності, коли дитина намагається любити обох батьків; конфлікт прив'язаності, коли дитина тяжіє до одного з батьків і уникає іншого; хвилювання та пригніченість, як у випадку приступів тривожності, викликаних розставанням; зайва упертість або дух протиріччя; поведінка, викликана попереднім негативним впливом: випадкове налаштування дитини проти одного з батьків, що призводить до ВБ; навмисне налаштування, що призводить до ВБ; та колективний психотичний розлад (Freeman, 2020). Відмова від контактів може бути частковою або повною. Часткова відмова може включати в себе згоду на відвідування відчуженого батька/матері, але разом з тим опір до спілкування, прояву почуттів та взаємодії. У таких ситуаціях дитина може бути присутньою фізично, але не емоційно.

Фактор 2: попередньо існували позитивні відносини між дитиною і відчуженим тепер батьком/матір'ю.

Другий чинник полягає в тому, що дитина і зараз відчужений батько/матір мали в минулому здорові, позитивні стосунки, на які обидві сторони залюбки погоджувалися. Цей фактор має місце, коли зараз відчужений один з батьків до розриву приймав активну участь у вихованні дитини і був люблячим батьком/матір'ю – хай навіть не ідеальним, як і всі інші батьки. Цей фактор має витоки в роботі Річарда Гарднера (Richard Gardner, 1998), який зазначив: «Тут мова йде лише про тих, хто був добрим, відданим батьком/матір'ю...» (с. 209).

Той з батьків, кому дитина надає перевагу, і сама дитина можуть стверджувати, що у відстороненого батька/матері ніколи не було добрих відносин з дитиною – це звичайна пісня у виконанні відчужених дітей та батьків, яким діти надають перевагу. Проте зазвичай відчуженому батьку/матері достатньо легко показати, що Фактор 2 мав місце в їхній сім'ї. Це можуть бути фотографії і відео, на яких дитина і один з батьків проявляють

почуття один до одного. Можуть бути засвідчені письмові показання від нейтральних третіх осіб (вчителів, сусідів, релігійних лідерів), які підтверджують факт того, що батько/матір брали активну участь у житті дитини і що в них з дитиною була позитивна прив'язаність один до одного.

Разом з тим Фактор 2 має рідке виключення. Це може статися коли той з батьків, кому дитина надає перевагу, обійняв контроль над дитиною у ранньому дитинстві, і таким чином не давав відчуженому батьку/матері жодної можливості сформувати змістовні стосунки з дитиною з самого початку. У такому випадку також можна заключити, що той з батьків, якому надається перевага, використовував МПВ для запобігання нормальних позитивних стосунків між дитиною та відчуженим батьком/матір'ю.

Фактор 3: відсутність насилля, невиконання батьківських обов'язків або суттєво неякісного виконання батьківських обов'язків з боку відчуженого тепер батька/матері

Важливо встановити, чи мав місце з боку зараз відчуженого батька/матері факт невиконання батьківських обов'язків або вчинення насильницьких дій, які б були причиною страху, ненависті і відсторонення з боку дитини. Цей чинник означає, що відчуження дитиною одного з батьків абсолютно не відповідає його/її діям або поведінці.

Для будь-якого розслідування ВБ важливо встановити, чи відчужений батько/матір вдавався до поведінки, яка б логічно обґрунтовувала відчуження. Якщо заклад із захисту прав дітей встановив, що відсторонений з батьків вчиняв насилля, ВБ звичайно не буде надалі використовуватися як пояснення відсторонення батька/матері дитиною. На поточний час більшість авторів використовують термін «розрив» (estrangement), коли йдеться про відсторонення дитиною одного з батьків з поважної причини; термін «відчуження» – коли йдеться про відсторонення без належної причини (наприклад, Kelly and Johnston, 2001). (Деякі словники зазначають, що ці терміни є синонімічними, але для фахівців у галузі клінічної медицини та правників між ними є істотна різниця).

Можливі обставини, за яких попередня історія насилля не може заперечувати наявного зараз діагнозу ВБ. Наприклад, один з батьків міг вчиняти насильницькі дії по відношенню до дитини за декілька років до того, але пройшов лікування, і після цього в них з дитиною були здорові стосунки, які приносили радість обом з них. Потім, можливо, той з батьків, кому дитина надає перевагу, нагадував дитині про історію з насиллям і використовував цю інформацію для підриву стосунків дитини із зараз відчуженим батьком/матір'ю.

Варто зазначити, що загалом батьки, які вчиняли насильницькі дії або нехтували дитиною автоматично не викликають ненависті або відсторонення у своїх дітей. Власне ця ознака ВБ є вкрай важкою для пояснення: більшість дітей, проти яких чинилося насилля, продовжують шукати стосунків з батьком/матір'ю, які це насилля чинили, в той час як відчужені діти (по відношенню до яких ніколи не вчинялося насилля) категорично відмовляються від стосунків з тим з батьків, якого намагаються відчужити. У більшості випадків, чим більш наполегливо дитина відмовляється від стосунків з батьком/матір'ю, тим більш вірогідно, що ця дитина відчужена, а не має місце розрив з одним з батьків, що в принципі прямо суперечить уявленням більшості людей.

Фактор 4: використання чисельних моделей поведінки, що сприяють відчуженню, з боку того з батьків, якому дитина надає перевагу

Для того, щоб дитину можна було визнати відчуженою, повинен мати місце факт МПВ з боку того з батьків, якому дитина надає перевагу. Ці моделі поведінки становлять Фактор 4 П'ятифакторної моделі. Не правильно вважати, що МПВ мають місце, ґрунтуючись лише на тому, що в дитини присутні поведінські симптоми ВБ. Скоріше навпаки, МПВ мають встановлюватися на основі дій та ставлення того з батьків, якому дитина надає перевагу, на основі їхніх письмових заяв та постів у соціальних мережах, співбесід з батьками, свідчень родичів та третіх сторін і т.д.

Головною ідеєю, що лежить в основі Фактору 4 є те, що дії або ставлення одного з батьків можуть вплинути на сприйняття дитиною іншого з батьків. Як це не дивно, деякі критики теорії ВБ сумніваються, що таким чином дитині можна щось нав'язати або промити їй мозки. Проте, видається очевидним, що у будь-якій культурі дорослі здійснюють вплив на своїх дітей, в результаті якого вони приймають ті чи інші вірування, демонструють певні ставлення або моделі поведінки. Такий вплив відбувається через освітні практики, релігійні заняття, патріотичні заходи та повсюдні засоби масової інформації. Процес переконання однієї особи іншої детально вивчався. Наприклад, Роберт Чялдіні (Robert Cialdini, 2006) описує шість тактик для здійснення впливу на інших. Вони включають: принцип взаємності (людина зазвичай почуватиметься зобов'язаною віддячити за подарок або послугу); принцип серйозності намірів та послідовності (якщо людина є відданою певному переконанню, їй складніше змінити це переконання); принцип соціальної значущості (цілком природньо, що люди схильні поводитися так, як поведуться інші); принцип авторитету (люди дуже чутливі до того, що кажуть ті, хто є для них авторитетом, і легко піддаються їхньому впливу); принцип дефіциту (якщо певний об'єкт сприймається як рідкий або обмежений у часі, він стає більш бажаним і привабливим). Усі ці стратегії використовуються тим з батьків, хто відчужує, для того, щоб переконати дитину не любити або боятися іншого з батьків.

Бейкер та її колеги систематично виявляли і реєстрували розповсюджені МПВ. Бейкер провела співбесіди з 40 дорослими, які пережили ВБ у дитинстві, і вперше на основі дослідження виявила набір конкретних МПВ (Baker, 2005). Спільно з Дарнол Бейкер збрала дані від 97 батьків, яких намагалися відчужити (Baker and Darnall, 2006). Їх попросили перелічити усі моделі поведінки, до яких, на їхню думку, вдавався інший з батьків, і які призвели до відчуження їхньої дитини. Хоча ці два списки мали спільні пункти, ніхто не очікував, що вони будуть абсолютно ідентичними. Тобто, дорослі, які пережили ВБ в дитинстві не обов'язково повинні укласти такий саме перелік МПВ, як і

батьки, які зараз живуть в умовах прогресуючого відчуження. Бейкер і Чемберз (Baker and Chambers, 2011) розробили Анкету стратегій Бейкер, застосувавши перелік моделей поведінки й неодноразово апробували її на дорослих, які відчули МПВ у дитинстві. В результаті було укладено список 17 первинних МПВ, які викладені у Таблиці 1. Звичайно, існує багато інших можливих МПВ, які не увійшли до Анкети стратегій Бейкер. У своєму нещодавньому дослідженні Гарман та Метьюсон (Harman and Matthewson, 2020), вивчивши літературу з усього світу, присвячену ВБ, зібрали сотні прикладів МПВ.

Фактор 5: дитина демонструє багато з восьми поведінських моделей відчуження.

Вісім загально прийнятих поведінських симптомів синдрому відчуження одного з батьків та ВБ були початково виявлені у культовій праці Річарда Гарнера (Richard Gardner, 1985). Їхній перелік разом із визначеннями наведено у Таблиці 2. Звичайно, вісім симптомів ВБ було виявлено у відчужених дітей, в той час як 17 найбільш розповсюджених МПВ, про які йшлося вище, виявлено в того з батьків, якому дитина надає перевагу (який відчужує). Моделі поведінки, типові для ВБ, були описані численними авторами та дослідниками, серед яких Джудіт Валлерштайн і Джоан Келлі (Judith Wallerstein and Joan Kelly, 1976); Бєррі Бріклін (Barry Bricklin, 1995); Дженет Джонсон (Joan Kelly and Janet Johnston, 2001) та Річард А. Воршак (Richard A. Warshak, 2001, 2010).

Бейкер і Дарнол у своєму дослідженні 68 батьків, які були об'єктами відчуження (Baker and Darnall, 2007), просили учасників заповнити анкету про моделі поведінки їхніх дітей. У анкеті наводилося декілька описів поведінки, вісім з яких співпадали з вісьмома загально прийнятими проявами ВБ. У висновках автори зазначили: «Ці результати повністю відповідають клінічним спостереженням Гарднера щодо ключових проявів СВБ». Бейкер, Берхард і Келлі (Baker, Burkhard, and Kelly, 2012) описали пілотне дослідження Анкети Бейкер з відчуження (АБВ). АБВ містить два ідентичні набори

запитань: один про матір і один про батька. Запитання були сформульовані таким чином, щоб виявити думки і почуття дитини щодо кожного з батьків в контексті ключових моделей поведінки ВБ. Якщо в парі запитань спостерігалися крайності, дослідники робили відмітку. Наприклад, якщо дитина стверджувала, що не має жодних добрих спогадів про одного з батьків і, навпаки, лише добрі спогади про іншого з батьків. Під час підсумовування відповідей, що вказували на відчуження, дослідники використовували ці відмітки і, відповідно, відносили таких дітей до відчужених або зазначали, що точність оцінки в такому випадку не відповідає 96%.

Варто зазначити, що поведінка відчужених дітей відрізняється від поведінки дітей, які знаходяться у розриві з одним з батьків. Наприклад, діти, з якими погано поводитися, зазвичай повністю не відсторонюють своїх батьків-аб'юзерів, у той час як відчужені діти навмисно зосереджують увагу на недоліках відстороненого батька/матері і взагалі не звертають уваги на недоліки того з батьків, якому надається перевага. Ця характерна ознака відчужених дітей була кількісно виміряна у дослідженні Бернет, Грегорі, Рей та Ренер (Bernet, Gregory, Reay, and Rohner, 2018, 2020) шляхом застосування психологічного тесту – Опитувальника з прийняття-відчуження батьків (ОПВБ). У дослідженні розглядався лише один симптом з восьми найбільш розповсюджених моделей поведінки відчужених дітей – відсутність амбівалентності. ОПВБ дозволяє отримати кількісний показник сприйняття дитиною батьківських моделей поведінки (окремо матері і батька), спрямованих на прийняття і відчуження. Теорія ВБ передбачає, що відчужені діти вдаватимуться до протилежних крайностей, тобто сприйматимуть одного з батьків надзвичайно позитивно, а іншого – надзвичайно негативно. Насправді, сильно відчужені діти, які брали участь у цьому дослідженні, демонстрували надзвичайний ступінь психологічного роздвоєння або брак амбівалентності за ОПВБ, який виявляв відчужених і невідчужених дітей з точністю 99%.

Висновки

Прибічники поняття ВБ вважають, що 5ФМ є надійним інструментом для виявлення і діагностування ВБ. Тобто, 5ФМ може використовуватися для розрізнення відчуження і розриву. Інші автори погоджуються з такими висновками. Наприклад, дослідження Фактору 4 і Фактору 5 було підсумовано у одному з розділів книги Саїні, Джонстон, Фідлер і Бала (Saini, Johnston, Fidler, and Bala, 2016), в якому автори зазначили: «Вражає, наскільки однотайною є думка про поведінські стратегії, що можуть використовуватися батьками для потенційної маніпуляції почуттями, ставленнями та переконаннями своїх дітей, яка може призвести до порушення їхніх стосунків з іншим з батьків. Набір симптомів або моделей поведінки, що свідчать про відчуження дитини можуть бути достовірно встановлені» (с. 423).

5ФМ ймовірно може бути корисною як для клінічних фахівців у галузі психологічного здоров'я так і для судових експертів. Представникам усіх клінічних спеціальностей – сімейним консультантам, терапевтам, середньому медичному персоналу, психологам, психіатрам – потрібен надійний інструмент для діагностики ВБ, особливо коли правильний діагноз впливає на вибір адекватного втручання. Судовим психологам та психіатрам, адвокатам та суддям потрібен надійний інструмент для виявлення ВБ у рамках їхньої професійної діяльності, оскільки це може вплинути на результат судових слухань. У Сполучених Штатах 5ФМ уже застосовувалася під час судових засідань і використовується в суді при винесенні судового рішення. Автор цієї статті надавав свідчення у червні 2019 р. в штаті Теннессі у справі щодо опікунства над дитиною і часу, який інший з батьків проводитиме з дитиною. Автор пояснив 5ФМ та показав, як конкретні обставини справи відповідають Моделі. Суд прийняв таку термінологію і на декількох сторінках виклав свою думку, описуючи 5ФМ і пояснюючи, як її було застосовано при винесенні рішення у цій справі. І нарешті, суд визнав, що один з батьків вдавався до маніпулятивних МПВ, і право опікунства над дитиною було передано від цього з батьків до раніше відчуженого.

Автор та його колеги сподіваються, що 5ФМ буде використовуватися для виявлення і діагностики ВБ медичними та судовими працівниками у багатьох країнах. Ми сподіваємося, що дослідження 5ФМ триватиме для того, щоб ще більше підтвердити її достовірність та надійність. Нарешті, ми сподіваємося, що студенти та слухачі освітніх програм у галузі психологічного здоров'я та права отримають теоретичну базу для 5ФМ та навчатися застосовувати її на практиці у своїй професійній діяльності.

Список використаної літератури

- Baker, A. J. L. (2005). Parent alienation strategies: A qualitative study of adults who experienced parental alienation as a child. *American Journal of Forensic Psychology*, 23(4), 41–63.
- Baker, A. J. L. (2020). Reliability and validity of the four-factor model of parental alienation. *Journal of Family Therapy*, 42, 100-118.
- Baker, A. J. L., Bone, J. M., & Ludmer, B. (2014). *High conflict custody battle survival guide: Protect yourself & your kids from a toxic divorce*. Oakland, California: New Harbinger Publications.
- Baker, A. J. L., Burkhard, B., & Kelly, J. (2012). Differentiating alienated from not alienated children: A pilot study. *Journal of Divorce and Remarriage*, 53(3), 178–193.
- Baker, A. J. L., Chambers, J. (2011). Adult recall of childhood exposure to parental conflict: Unpacking the black box of parental alienation. *Journal of Divorce and Remarriage*, 52(1), 55–76.
- Baker, A. J. L., & Darnall D. (2006). Behaviors and strategies employed in parental alienation: A survey of parental experiences. *Journal of Divorce and Remarriage*, 45(1/2), 97–124.
- Baker, A. J. L., & Darnall, D. (2007). A construct study of the eight symptoms of severe parental alienation syndrome: A survey of parental experiences. *Journal of Divorce and Remarriage*, 47(1/2), 55–75.
- Bernet, W. (2020). Introduction to parental alienation. In D. Lorandos & W. Bernet, *Parental alienation – Science and law* (pp. 5–43). Springfield, Illinois: Charles C Thomas.
- Bernet, W., Gregory, N., Reay, K. M., & Rohner, R. P. (2018). An objective measure of splitting in parental alienation: The Parental Acceptance-Rejection Questionnaire. *Journal of Forensic Sciences*, 63(3), 776–783.
- Bernet, W., Gregory, N., Rohner, R. P., & Reay, K. M. (2020). Measuring the difference between alienation and estrangement: The PARQ Gap. *Journal of Forensic Sciences*, 65(4), 1225–1234.
- Bernet, W., Wamboldt, M. Z., & Narrow, W. E. (2016). Child affected by parental relationship distress. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 55(7), 571–579.
- Bricklin, B. (1995). *The custody evaluation handbook: Research-based solutions & applications*. New York, New York: Brunner/Mazel.
- Cialdini, R. (2006). *Influence: The psychology of persuasion*. New York, New York: Harper Business.

- Clawar, S. S., & Rivlin, B. V. (2013). *Children held hostage: Identifying brainwashed children, presenting a case, and crafting solutions*. Chicago, Illinois: American Bar Association.
- Freeman, B. (2020). The psychosocial assessment of contact refusal. In D. Lorandos & W. Bernet (Eds.), *Parental alienation – Science and law* (pp. 44–81). Springfield, Illinois: Charles C Thomas.
- Gardner, R. A. (1985). Recent trends in divorce and custody litigation. *Academy Forum*, 29(2), 3–7.
- Gardner, R. A. (1992). *The parental alienation syndrome: A guide for mental health and legal professionals*. Cresskill, New Jersey: Creative Therapeutics.
- Gardner, R. A. (1998). *The parental alienation syndrome: A guide for mental health and legal professionals* (2nd ed.). Cresskill, New Jersey: Creative Therapeutics.
- Harman, J. J., & Matthewson, M. L. (2020). Parental alienating behaviors. In D. Lorandos & W. Bernet (Eds.), *Parental alienation – Science and law* (pp. 82–141). Springfield, Illinois: Charles C Thomas.
- Kelly, J. B., & Johnston, J. R. (2001). The alienated child: A reformulation of parental alienation syndrome. *Family Court Review*, 39(3), 249–266.
- Saini, M., Johnston, J. R., Fidler, B. J., & Bala, N. (2016). Empirical studies of alienation. In L. Drozd, M. Saini, & N. Olesen (Eds.), *Parenting plan evaluations: Applied research for the family court* (pp. 374–430). New York, New York: Oxford University Press.
- Wallerstein, J. S., & Kelly, J. B. (1976). The effects of parental divorce: Experiences of the child in later latency. *American Journal of Orthopsychiatry*, 46, 256–269.
- Warshak, R. A. (2001). *Divorce poison: Protecting the parent–child bond from a vindictive ex*. New York, New York: HarperCollins.
- Warshak, R. A. (2010). *Divorce poison: How to protect your family from badmouthing and brainwashing*. New York, New York: HarperPaperbacks.

Таблиця 1. Фактор 4 з П'ятифакторної моделі

Фактор 4 стосується ситуацій, коли той з батьків, кому дитина надає перевагу, демонструє декілька з 17 моделей поведінки, спрямованих на відчуження, які були зареєстровані у справах відчуження одного з батьків (Baker and Chambers, 2011).

- (1) *Негативні висловлювання* – здійснення негативних тверджень про відчуженого батька/матір.
- (2) *Обмеження контакту* означає, що дитину суттєво відсторонюють від відчуженого батька/матері.

- (3) *Втручання у спілкування* означає, що той з батьків, якому дитина надає перевагу, перериває або видаляє телефонні дзвінки, смс-повідомлення та електронну переписку між дитиною і відчуженим батьком/матір'ю.
- (4) *Обмеження згадування відчуженого батька/матері* і заховання його/її фотографій.
- (5) *Стримування проявів любові та схвалення*, коли дитина починає демонструвати позитивне ставлення або зацікавленість у відчуженому батьку/матері.
- (6) *Висловлювання, що відчужений батько/матір не люблять дитину*.
- (7) *Надання дитині можливість або змушування її обирати між батьками*, тобто дитині дозволяється вирішувати, відвідувати відчуженого з батьків чи ні.
- (8) *Створення уяви, що відчужений батько/матір є небезпечним*.
- (9) *Змушування дитини відмовлятися від відчуженого батька/матері*.
- (10) *Обговорення з дитиною проблем дорослих та тем, що стосуються дорослих*, наприклад, коли той з батьків, якому надається перевага, ділиться з дитиною своїми почуттями та проблемами, щоб покращити стосунки з дитиною.
- (11) *Прохання до дитини шпигувати за відчуженим з батьків*.
- (12) *Прохання до дитини утримувати секрети від відчуженого з батьків*.
- (13) *Згадування у розмовах відчуженого з батьків по імені*.
- (14) *Згадування у розмовах вітчима/мачуху або іншу близьку людину як «маму» або «тата»*.
- (15) *Утримування медичної, соціальної інформації або інформації про навчання дитини* від відчуженого з батьків і видалення імені відчуженого батька/матері з таких документів.
- (16) *Змінення фамілії дитини*, щоб усунути асоціацію з відчуженим батьком/матір'ю.
- (17) *Підрив авторитету* відчуженого батька/матері, в результаті чого дитина перестає його/її поважати.

Таблиця 2. Фактор 5 з П'ятифакторної моделі

Фактор 5 передбачає, що дитина, яка відмовляється від контактів з одним з батьків, демонструє декілька або усі найбільш розповсюджених поведінських симптомів відчуження одного з батьків (Gardner, 1992, с. 63-92).

- (1) *Кампанія із зганьблення*, коли дитина повторює перелік критики в бік відчуженого батька/матері сімейним консультантам, адвокатам, представникам органів опіки і правоохоронних органів і, нарешті, судді.
- (2) *Слабке, несерйозне та абсурдне обґрунтування* відсторонення одного з батьків дитиною. Відсторонення дитиною одного з батьків абсолютно не відповідає його/її діям або поведінці.
- (3) *Відсутність амбівалентності* по відношенню до обох батьків – як до того, якому дитина надає перевагу, так і до відчуженого, тобто дитина вважає одного з батьків абсолютно добрим, а іншого – абсолютно поганим.
- (4) *Явище «незалежного мислителя»*, коли дитина наполягає, що рішення перервати стосунки з відчуженим батьком/матір'ю є виключно її власним рішенням, хоча спостерігачам очевидно, що на дитину здійснюється вплив тим з батьків, якому надається перевага.
- (5) *Відсутність почуття провини* за грубе, сповнене ненависті ставлення до відчуженого батька/матері.
- (6) *Машиналина підтримка* тому з батьків, якому надається перевага, у конфлікті між батьками, коли дитина автоматично вважає, що правий той з батьків, якому надається перевага, не розглядаючи варіант, що відчужений батько/матір може мати рацію.
- (7) *Наявність запозичених сценаріїв*, тобто промовляння обвинувачення в бік відчуженого батька/матері із використанням фраз та ідей, запозичених в того з батьків, якому надається перевага.

(8) *Відсторонення сім'ї відчуженого батька/матері*, так що дитина раптово починає уникати та відсторонювати бабусь і дідусів, тіток й дядьків, двоюрідних братів та сестер, яких раніше любила.